

Henry James jako literární kritik

Michal Peprník

Nechce se věřit, že americký spisovatel a kritik Henry James byl prakticky současník Marka Twaina. Pouhých osm let dělilo od sebe tyto dva velké představitele amerického realismu. Srovnáme-li však jejich styl, vypadá to na rozdíl nejméně jedné generace. Twain byl autorem, jenž stál oběma nohama na půdě realismu, James měl nakročeno již k modernismu dvacátého století. Twain se vracel k ústní lidové tradici a hovorovému jazyku ve snaze dosáhnout iluze spontánního projevu, James rozvíjel tradici kultivovaného literárního stylu krásné literatury. I když jeho dílům kritika někdy vytýkala stylistický manýrismus, nepřiměřenou obtížnost, absenci děje a politických názorů či na tematickou exkluzivnost, každý soudný čtenář uzná, že James je literární mistr a stylistický virtuóz. Románová kompozice je důmyslně promyšlená do posledního detailu. V pozdní tvorbě jeho větná perioda dosáhla takového stupně renesanční košatosti, že i relativně zkušený čtenář může snadno ztratit nit souvislosti.

James byl fascinován bohatou historií a kulturou Evropy a chtěl něco z tohoto bohatství předat Americe. Je možné si položit otázku, zda bychom jej vůbec měli považovat za amerického spisovatele. Narodil se sice jako Američan, ale více času strávil v Evropě, a dokonce zemřel v Anglii jako Angličan. Rozhořčen americkou neutralitou v prvních letech první světové války se zřekl amerického občanství. Nicméně jeho romány líčící osudy Američanů v Evropě i

jeho recenze a články ukazují, že americké kořeny nepřetrhal, srdcem zůstal Američanem v Evropě.

Esej „Umění prózy“ vyšel v září 1884 v časopise *Longman's Magazine* jako polemika s přepisem přednášky tehdy populárního, ale dnes již zapomenutého historika a romanopisce Waltera Besanta. Jamesovi bylo v té době čtyřicet dva let a měl za sebou již řadu úspěchů. V Americe se sice prodalo jen 1500 výtisků jeho prvního románu *Roderick Hudson* (1874), ale v Anglii se mu dařilo lépe, o čemž svědčí dobové kritiky i 10 500 prodaných výtisků. Novela *Daisy Millerová* (1878, č. 1961, 1995) se stala bestsellerem na obou stranách Atlantiku. James ji vydal nejprve časopisecky v Anglii, brzy poté následovala pirátská vydání ve dvou amerických časopisech. V roce 1881 nabídl čtenářům hned dvě literární díla, novelu *Washingtonovo náměstí* (*Washington Square*, č. 1987) a psychologický román *Portrét dámy* (*The Portrait of a Lady*, č. 2006), mistrovské dílo prvního tvůrčího období, plod několikaleté práce. Z pohledu dnešního čtenáře je překvapivé, že toto výsostně umělecké dílo se také objevilo nejdříve v časopisecké podobě, a to v Anglii v časopisu *Macmillan's Magazine* a v USA v prestižním časopisu *Atlantic Monthly*. Jamese k tomu vedly ekonomické důvody – na časopiseckých vydáních *Portrétu dámy* vydělal 5000 dolarů, což mu na nějakou dobu zajistilo naprostou nezávislost. O Jamesově reputaci svědčí i fakt, že v době

vydání „Umění prózy“ za sebou již měl dokonce i vybrané spisy. V roce 1883 vydal jeho přítel, nakladatel Frederick Macmillan, čtrnáct levných svazčků, celkem 3000 stran Jamesovy beletrie. Kromě toho byl známý jako autor řady časopiseckých povídek, článků a recenzí.

James vedl v Evropě bohatý společenský a kulturní život. Jeho kultivované vystupování, přirozená duchaplnost a bystrý intelekt mu otevíraly cestu do nejrůznějších společenských a uměleckých kruhů. Tam, kde jeho vlohy a úspěchy nestačily, často pomohlo jméno jeho otce, autora spisů z oblasti náboženské filozofie, stoupence mystika Swedenborga. Šíře jeho známostí je neuvěřitelná. Stýkal se s předními osobnostmi kulturního života, jako byli např. Robert Browning, George Eliotová, William Ewart Gladstone, Andrew Lang, William Morris, John Ruskin, Herbert Spenser, Alfred Tennyson, Anthony Trollope, dokonce i Heinrich Schliemann, objevitel Tróje. Lehkost, s jakou se prosazoval, nám může připomínat prvního populárního amerického spisovatele, Washingtona Irvinga. James však měl nerosovatelně větší talent než Irving.

Přestože v něm generace formalistických kritiků viděla svůj velký vzor, rozhodně nebyl žádným literárním teoretikem. Esej „Umění prózy“ představuje jeho nejucelenější pokus o poetiku prózy. Je napsán živě, místy i vtipně a elegantně. Jamesovy názory sice nejsou úplně originální, vyrůstají z dobového ovzduší a z dobových debat, jeho svébytná syntéza však měla značný vliv na další generaci modernistů a na anglo-americký formalismus.

V Jamesově eseji můžeme rozlišit dva okruhy otázek. První okruh se týká kritické praxe – co je úkolem literární kritiky a na co by se měla zaměřovat. Druhý okruh otázek se soustřeďuje na proces tvorby a pojetí románu. Začneme pojetím literární kritiky. James převzal od Matthew Arnolda požadavek nezaujaté kritiky – kritika nemá sloužit stranickým a politickým zájmům.¹ Kritika se má soustředit na *provedení* (execution), jinými slovy na způsob ztvárnění. Jamesovo pojetí formy jako neopakovatelného a jedinečného výsledného tvaru sehrálo důležitou roli v anglo-americkém formalismu, stejně jako jeho odmítnutí normativní poetiky snažící se určit ideální poměr jednotlivých složek kompozice (podíl popisu, dialogu či

události / *incident*). V souladu s aristotelovským pojetím a romantickou estetikou formy uměleckého díla James zdůrazňuje organickou spojitost všech složek. Tuto spojitost přirovnává k procesu „roztavení“ (*melting*) jednotlivých složek do jedné sliti-ny.

Jaké jsou principy poetiky románu? První Jamesův kategorický požadavek jenom formuluje jinými slovy představu, která existovala již na samém počátku historie románu. Román má soutěžit s životem a má poskytnout přesvědčivou iluzi reality. James se staví proti metafikčním postupům (najdeme je např. u Anthonyho Trollopea). Podobně jako Poe James chce, aby se čtenář do světa úplně ponořil a vnímal postavy ne jako postavy, ale jako lidské bytosti. Nejde mu o prostou reprodukci skutečnosti v její mnohosti a typičnosti, ale spíše o moderní aristotelovskou reprezentaci skutečnosti, kterou už ale pojímá v modernistickém duchu jako subjektivní zkušenost. Román má zachytit „zvláštní nepravidelný rytmus života“, tedy prvek či postup nastolující nepravidelnost, což nápadně připomíná Mukařovského princip nezáměrnosti.² Má-li být román jako život, je třeba, aby zůstal otevřený a absorboval rozmanitost života, musí si udržet pluralitní charakter.

Tak jako James odmítá normativní poetiku, tak odmítá i omezování tvůrčí svobody spisovatele. Spisovatele nemá omezovat nic než snaha o zprostředkování osobního prožitku. Nemá uhýbat před nepřijemnými tématy, nemá se snažit vytvářet smířlivé vzory a chlácholit čtenáře. Má neúhybně usilovat o maximální autenticitu. Estetickou hodnotu představuje intenzita dojmu, korektivem je vkus. James nikdy nešel do nechutných či drastických extrémů naturalismu. Zdůrazňuje, podobně jako po něm T. S. Eliot, že má-li dílo působit jako realita a být realitou, je třeba, aby byl autor obdařen obrovskou senzibilitou – James přirovnává senzibilitu k obrovské pavoučí síti, jež v síni vědomí zachytává poletující částičky, které je autor schopen proměňovat ve zjevení. Pak dokáže i z nepatrného reálného podnětu vytěžit celý příběh.

Významnou roli v procesu vytvoření iluze reálnosti fikčního světa sehrávají realistické detaily. Umělec má být nesmírně vnímavý pozorovatel, jemuž nic neunikne, ale současně je zřejmé, že nikdy nemůže a ani by se neměl snažit svět postihnout v jeho

mnohosti. Fikční svět je vždy výsledkem procesu *selekce*, který vyplývá z představy či plánu díla. Jako moderní spisovatel James odmítá snahy dobových realistů (Arnold Bennett) podat obraz společnosti v co největší šíři. Detail ho na rozdíl od Hawthorna však již nezajímá jako symbol, který halí a skrývá skutečnost jiného, latentně vyššího řádu. James má podobně jako Poe ryze pragmatický vztah k detailu. Jestliže u Poea sloužil detail jako prostředek vytvoření nálady a atmosféry, u Jamese je detail znakem postavy a děje. Některé detaily mají charakter gest, z nichž povstává postava, struktura vztahů a příběh, jak je patrné z krásného příkladu: „Když žena stojí s rukou položenou na stole a podívá se na vás určitým způsobem, je to pro ni událost; neboť pokud by to nebyla událost, těžko bychom pro to hledali jméno.“ Z těchto nádherně mnohoznačných obrazů, kde ruka na stole může hledat oporu nebo být rukou, jež se nenápadně nabízí k dotyku a uchopení, sestává Jamesův podivuhodně fikční světy, kde se hodně mluví, ale přesto mnohé zůstává nevyřčeno a nabízí se jen v náznaku.

Jamesův přístup k otázce selekce je moderní v tom smyslu, že ji spojuje s otázkou vyprávěcí perspektivy. V předmluvě k románu *Roderick Hudson* James ji označil jako problém *centra vědomí*.³ Koncepte určité postavy jako centra vědomí potom determinuje proces selekce a interpretace věcných faktů fikčního světa. Jinými slovy, co jsou postavy ochotny a schopny vzhledem ke své povaze zprostředkovávat a jak jsou schopny daná fakta interpretovat.⁴

Tento plán postav opět není jen výsledkem záměru autora, nýbrž i strukturou vztahů, a je do jisté míry autonomní. Jestliže u Aristotela byla postava funkcí děje, u Jamese je děj funkcí relačního systému postav: „Co jiného je postava než určení děje? Čím jiným je událost než ilustrací po-

stavy? Jak vypadá obraz či román, který není obrazem či románem postav?“ James dokonce hovoří o jisté autonomii stvořených postav, jako by to nebyly vymyšlené literární postavy, ale skuteční samostatně jednající lidé.

Završením Jamesovy dlouholeté literárně-kritické praxe měl být výbor románových předmluv k jeho vlastním románům *Umění románu*⁵ a mnozí kritici také tyto předmluvy považují za vrchol jeho literární kritiky.⁶ James už se jeho vydání nedočkal. Na rozdíl od eseje „Umění prózy“ jsou tyto předmluvy z pohledu moderního čtenáře zdlouhavé, nesystematické a rozhodně nenaplnují víc, než co naznačuje název. James tu neusiluje o poetiku románu, nabízí spíše esejisticky pojaté poznámky k umění románu, ať už ke genezi jednotlivých románů, či k některým dílčím problémům románové kompozice. Pojmy, které užívá, mají daleko k odborným literárním termínům a jsou poplatné dobovému literárně-kritickému impresionismu – svoboda, pocit reality (*sense of reality*), intenzita dojmu, senzibilita, provedení (*execution*), líbit-nelíbit (*liking*). V konečném důsledku chápe James román i psaní románu jako umění, tj. rozumem plně nepostižitelný jev, tajemství, jež nejde předávat, k němuž se lze dobrat pouze vlastní cestou.

Tyto iracionální aspekty však Jamesovi následovníci ponechali stranou a zaměřili se na konkrétní podněty a „technické“ problémy literární kompozice. James jako vlivný hlas ukázal cestu správným směrem, ale románovou poetiku v moderním slova smyslu nevytvořil. Přesto však jeho poznámky zůstávají inspiračním materiálem pro další generace kritiků a teoretiků a umožňují nám nahlédnout do jeho literární dílny.

Poznámky:

¹ Sacvan Bercovitch (gen. ed.), *The Cambridge History of American Literature. Volume Five: Poetry and Criticism 1900-1950*, Cambridge and New York, Cambridge University Press 2003, s. 411.

² Mukařovský chápal nezáměrnost jako narušení významové jednoty díla, tj. jako účinek vyvolávající „bezprostřední dojem skutečnosti, nebo spíše dojem ze skutečnosti.“ Jan Mukařovský, „Záměrnost a nezáměrnost v umění.“ *Studie I*, Brno, Host 2000, s. 365.

³ Henry James, *Preface to Roderick Hudson, The Art of the Novel*, R. P. Blackmur (ed.), New York, Charles Scribner's Sons 1962, s. 15. Předmluva byla napsána pro souborné vydání Jamesových spisů v roce 1907.

⁴ Jako jeden z prvních se problematikou perspektivy (hlediska) zabýval Percy Lubbock v knize *The Craft of Fiction* (1921). Klíčová kapitola této monografie s názvem „The Point of View“ řeší

tento problém na příkladu díla Henryho Jamese, a byla proto zahrnuta do sborníku Leona Edela.

Odkazuje se zde na Jamese? To po zmínce o Lubbockovi nepůsobí logicky, takže má čtenář zprvu dojem, že se mluví o kapitole z *The Craft of Fiction*. Přetištěno v Leon Edel (ed.), *Henry James: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1963, s. 37–46.

5 Výbor z předmluv vydal a rozsáhlou předmluvou opatřil dvacet let po Jamesově smrti známý americký formalistický kritik R. P. Blackmur.

6 Např. Harry Blamires, *A History of Literary Criticism*, London, Macmillan 1991, s. 306.